

PRZEMYSŁAW SZPACZYŃSKI
Zielona Góra

PODRÓŻE JAKO SWOISTY FENOMEN BIOGRAFII MARCINA LUTRA

Marcin Luter należy do wyjątkowo barwnych postaci przełomu epok średnio-wieczna i nowożytności. Od prawie pięciu stuleci jego życie i działalność stanowią przedmiot dociekań licznych rozpraw naukowych. Postać niezwykłego mnicha z Wittenberga została na tyle przybliżona potomnym, że wydawałoby się, że już nic do tego dodać nie można. W rzeczywistości sprawa wygląda zgoła inaczej.

Swoisty fenomen biografii Reformatora stanowią podróże. W Niemczech można doliczyć się ponad 80 miast, miasteczek i wsi, związanych z życiem i działalnością Marcina Lutra. Przebywał tam jako dziecko, uczeń, student, mnich, uczony; działał jako „architekt rewolucji religijnej”¹ Na biografię Lutra składają się takie miejscowości jak Eisleben, Mansfeld, Eisenach, Erfurt, Wartburg, Wittenberga. Stąd wzięły swój początek jego wielkie podróże do Rzymu, Heidelbergu, Augsburga, Wormacji, Marburga, czy Coburga.

Obliczono, że łącznie niemiecki Reformator przebył około dwudziestu tysięcy kilometrów. Poznał znaczne obszary Niemiec, Szwajcarię i część Italii. W młodości wędrował przeważnie pieszo, w późniejszym okresie również konno – wierzchem i na wozie² W trakcie podróży Lutra zachodziły często najistotniejsze zdarzenia, dotyczące jego życia i działalności. Należy podkreślić, że Luter mimo ciężącego na nim od 1521 roku wyroku banicji oraz systematycznie pogarszającego się stanu zdrowia stale podróżował. Do ostatnich chwil swego życia pozostał niestrudzonym wędrowcem i pielgrzymem. Swoje liczne podróże odbywał z narażeniem życia po to, aby wizytować kościoły, wygłaszać kazania, łagodzić spory oraz udzielać rad nie tylko w sprawach ważnych, ale i w tych najbardziej osobistych.

Górnicyz miasteczko Eisleben w południowo-zachodniej Saksonii, gdzie 10 listopada 1483 roku, przed północą w skromnym domku przy Lange Gasse, przyszedł na świat Marcin Luter i gdzie nazajutrz został ochrzczony w miej-

¹ V. GREEN, *Reformacja*, tłum. Bartosik, Warszawa 2001, 15.

² R. FRIEDENTHAL, *Marcin Luter. Jego życie i czasy*, tłum. C. Tarnogórski, Warszawa 1991, 103.

scowym kościele św. Piotra imieniem patrona dnia św. Marcina z Tours, było tylko przejściowym miejscem pobytu jego rodziny³ Rodzice, Hans i Małgorzata Luderowie, wędrując „za chlebem” z ojczystej wsi Möhra, w okolicach gór Turyngii, w maju 1484 roku osiedlili się na stałe w pobliskim Mansfeld, stolicy hrabstwa, należącego wówczas do najbardziej rozwiniętych obszarów Rzeszy. Miasteczko to dawało ojcu Marcina możliwość pracy w charakterze hutniczego w tamtejszym przeżywającym rozkwit górnictwie miedzi. Edukację przyszły Reformator rozpoczął 12 marca 1588 roku jako cztero i pół letnie dziecko. Spory kawał drogi do szkoły pokonywał często niesiony na plecach starszego kolegi, późniejszego szwagra Mikołaja Oemlera⁴

Wiosną 1497 roku, po ukończeniu dziewięcioletniej, elementarnej łacińskiej szkoły w Mansfeld, czternastoletni Marcin wyruszył pieszo „po wiedzę” Najpierw do oddalonego o czterdzieści mil na północ miasta biskupiego nad Łabą – Magdeburga, gdzie został przyjęty do placówki prowadzonej przez osiadłych tam od 1482 roku Braci Wspólnego Życia⁵ Na ulicach miasta liczącego wówczas od 12 do 15 tysięcy mieszkańców przyszły Reformator doznał wielu niezapomnianych wrażeń. Szczególnie utkwiała mu w pamięci postać wysoko urodzonego pokutnika, młodego księcia Wilhelma von Anhalt, który wyrzekłszy się w 1473 roku wszelkich dóbr doczesnych wstąpił do zakonu franciszkanów i zaczął wieść żebraczo-pokutny tryb życia, sam sobie wyznaczając posty i praktyki ascetyczne⁶

We wrześniu 1497 roku Marcin uczestniczył w uroczystych obchodach dnia św. Maurycego, patrona miasta i katedry magdeburskiej⁷ Wówczas po raz pierwszy w życiu miał okazję zobaczyć wielką procesję kościelną i taki tłum ludzi, jakiego jeszcze nigdy w życiu nie widział. Po świętach wielkanocnych 1498, przyszły Reformator wyruszył, by kontynuować naukę, w leżącym sześćdziesiąt mil na południowy zachód od Mansfeld „ukochanym” Eisenach⁸ Do tamtejszej szkoły parafialnej pod wezwaniem św. Jerzego, uczęszczał przez kolejne trzy lata. W czasie swojego pobytu w Eisenach dowiedział się o pewnym dziwnym zakonniku, przetrzymywanym przez franciszkanów w najgłębszej krypcie klasztoru. Był nim niejaki Johannes Hilten, występujący swojego czasu z gwałtownymi kazaniem przeciwko niektórym nadużyciom kościelnym.

³ „Natus est Islebii, oriundus ex pago Möhr vicino Isenachio. Avus Henricus Luder, parens Ioannes Luder”, por. *Luthers Werke in Auswahl*, Bd. 8: *Tischreden*, hg. von O. CLEMEN, Berlin 1962³, 79; W. FLÄSCHENDRÄGER, *Martin Luther*, Leipzig 1989, 5; por. K LINDER, *Lutherstätten in Eisleben*, Eisleben 1981.

⁴ M. UGLORZ, *Marcin Luter. Ojciec Reformacji*, Bielsko-Biała 1995, 19.

⁵ H.A. OBERMANN, *Marcin Luter. Człowiek między Bogiem a diabłem*, tłum. E. Adamik, Gdańsk 1996, 70; o pobytach i działalności Marcina Lutra w Magdeburgu por. G. DEHLIO, *Der Bezirk Magdeburg. Handbuch der deutschen Kunstdenkmäler*, Berlin 1974.

⁶ A. HAUSRATH, *Luthers Leben*, Bd. 1, Berlin 1905, 5-6.

⁷ W. LANDGRAF, *Martin Luther. Reformation und Rebell*, Berlin 1981, 18-19.

⁸ J.M. TODD, *Marcin Luter*, tłum. T. Szafrąński, Warszawa 1998³, 29; por. W. QUANDT, *Martin Luther als Schüler in Eisenach und das Eisenacher Lutherhaus*, Berlin 1965.

O jego prorocctwie, że w 1516 roku przyjdzie kolejny mnich, który wystarczająco ostro zaatakuję praktyki kościelne dowie się Luter dopiero po kilku latach od ogłoszenia słynnych 95 tez⁹

Z końcem kwietnia 1501 roku, osiemnastoletni Marcin został immatrykulowany na uniwersytecie w Erfurcie, 20 tysięcznym turyńskim mieście o znamionach metropolii¹⁰ W czasie studiów w erfurckiej bibliotece miał okazję ujrzeć i przeczytać w całości Pismo Święte, co w ówczesnych czasach stanowiło rzadkość¹¹ 20 maja 1505 roku, po uzyskaniu dyplomu magistra sztuk wyzwolonych, czyniąc zadość pragnieniu ojca, Marcin podjął studia na erfurckim wydziale prawa. Gdy miesiąc później wziął urlop, aby odwiedzić rodziców w oddalonym o 50 mil Mansfeld w drodze powrotnej – pokonywał ją pieszo w prze ciągu trzech, czterech dni – sześć kilometrów przed Erfurtem zaszło zdarzenie, które miało gruntownie zmienić jego życie.

2 lipca 1505 roku, w pobliżu wsi Stotternheim, podczas gwałtownej burzy, przerażony uderzeniem pioruna Marcin ślubował św. Annie, patronce górników, że w zamian za jej pomoc w ocaleniu zostanie mnichem.... Ów ślub zdaje się być katalizatorem decyzji, która stopniowo narastała w jego umyśle już od dawna¹² Przed dwoma laty, kiedy po świętach wielkanocnych wracał z rodzinnego domu na uczelnię, pół mili przed Erfurtem zranił się przypadkowo szpadą, przebijając tętnicę w udzie. Współtowarzysz podróży na szczęście szybko sprowadził pomoc, jednak mało brakowało, a przyszły Reformator byłby się wykrwawił. Po latach wspominał, iż zląkwszy się śmierci wzywał na pomoc Marię Matkę Jezusa. Przy tej okazji zresztą, będąc przykuty do łóżka, nauczył się pięknie grać na lutni¹³

Po dwóch latach, spędzonych w erfurckim klasztorze augustianów, 3 kwietnia 1507 roku przyjął święcenia kapłańskie. W czasie pobytu w zakonie problem zbawienia stał się przedmiotem jego lęku do tego stopnia, że mówi się o kryzysie wewnętrznym młodego Lutra – zakonnika¹⁴ Ów kryzys wywołany był przez splot okoliczności, wśród których niebagatelne znaczenie miała świadomość własnej niedoskonałości, brak sił i środków pozwalających osiągnąć ideał życia zakonnego¹⁵. Po uzyskaniu święceń zatrzymał się w Erfurcie jeszcze półtora roku.

18 października 1508 roku władze zakonne przeniosły go do Wittenbergi, prowincjonalnego i ubogiego miasteczka w Saksonii, którego głównym tytułem do sławy był fakt, że rezydował tam elektor saski Fryderyk III z rodu Wettinów.

⁹ *Luthers Werke*, Bd. 8, 171; W. LANDGRAF, *Martin Luther*, 21-22; A. HAUSRATH, *Luthers*, 8.

¹⁰ Por. A. GIESECKE, *Das alte Erfurt*, Leipzig 1972.

¹¹ *Luthers Werke*, Bd. 8, 12, 162-163; R. FRIEDENTHAL, *Marcin Luter*, 28.

¹² H. LILJE, *Luther*, Reinbek 1965, 55; J.M. TODD, *Marcin Luter*, 36.

¹³ *Luthers Werke*, Bd. 8, 13.

¹⁴ J. DELUMEAU, *Reformy chrześcijaństwa XVI-XVII w.*, t. 1: *Narodziny i rozwój reformy protestanckiej*, tłum. J.M. Kłoczowski, Warszawa 1986, 41; o pobycie i rozterkach Lutra w klasztorze por. HOTZEL, *Luther im Augustianerkloster*, Berlin 1971.

¹⁵ A. TOKARCZYK, *Protestantyzm*, Warszawa 1980, 42; GRZYBOWSKI, *Marcin Luter*, Warszawa 1966, 69.

Na nowo założonym uniwersytecie wittenberskim „Leucorea”, 25-letni ks. Marcin miał objąć katedrę filozofii moralnej. Przyszły Reformator nie sądził wówczas, że to – jak je określał – „miasto na skraju cywilizacji”, nieznane i brudne stanie się kolebką reformacji i jego małą ojczyzną, w której przyjdzie mu spędzić najdłuższy, bo ponad trzydzieści pięć lat trwający okres swojego życia¹⁶

Podróż w jesiennej aurze, z Erfurtu do Wittenbergi przez Weimar, Naumburg i Halle była pierwszą z jego dalszych podróży¹⁷. Zgodnie z regułą augustianów, ks. Luter odbywał ją pieszo, w towarzystwie jednego z zakonnych współbraci. Mnisi szli jeden za drugim, z opuszczonymi głowami i dłońmi ukrytymi w rękawach habitu. W ten iście ascetyczny sposób pielgrzymował Reformator przez cały okres swojego pobytu w zakonie. Także wówczas, gdy w listopadzie 1510 roku przypadła mu w udziale pięciomiesięczna podróż do Rzymu w sprawach zakonu. Luter towarzyszył w niej jako tzw. *socius itinerarius* głównemu wysłannikowi, delegowanemu przez erfurcki klasztor. W zimowej aurze, pieszo pokonał w obie strony prawie dwa i pół tysiąca kilometrów. Szlak docelowy wiódł przez Norymbergę, przełęcz Simplon w Alpach szwajcarskich, Mediolan i Florencję, powrotny zaś przez Mantuę, przełęcz Brenner w Alpach wschodnich, Innsbruck i Augsburg¹⁸. Obok podróży do Kolonii, odbytej tuż po powołaniu na uniwersytet wittenberski celem uczestnictwa w kapitule zakonu, kiedy to w obie strony szedł dwa miesiące przemierzając całe Niemcy, podróż do Rzymu była najdalszą, jaką Luter odbył w swoim życiu.

Szesnastowieczny podróżnik nie zachwycał się widokiem Alp, lecz na ludzi i kraj, który przemierzał patrzył z praktycznego punktu widzenia. Martwiło go na przykład, że w górzystej Szwajcarii nie ma gleb, nadających się pod uprawę. Ogromne wrażenie zrobiły nań włoskie owoce figi i winogrona, które swą dorodnością znacznie przewyższały te dostępne na obszarze Rzeszy¹⁹. W czasie podróży do Wiecznego Miasta, przyszły Reformator poznał wielu Szwabów, Bawarów, których chwalił za gościnność i uprzejmość. Jak w każdej ze swych wędrówek pogłębił znajomość życia i działań ludzi w miastach, wsiach i na gościńcach we wszystkich warstwach społecznych. Najwyraźniej południowa część ojczyzny spodobała się Lutrowi skoro jeszcze po latach mawiał, iż gdyby miał dużo podróżować, to najchętniej przemierzałby Szwabię i Bawarię²⁰

¹⁶ *Luthers Werke*, Bd. 8, 233; W. LANDGRAF, *Martin Luther*, 53; o życiu i działalności Lutra w Wittenberdze por. H. JUNGHANS, *Wittenberg als Lutherstadt*, Berlin 1979; O. THULIN, *Die Lutherstadt Wittenberg und ihre reformatorischen Gedenkstätten*, Berlin 1960.

¹⁷ P. AMBROS, U. RÖBLING, *Reisen zu Luther, Wirkungs- und Gedenkstätten*, Leipzig 1983, 77, 104, 132, 149-151; W. HOFFMANN, *Luther. Ein praktischer Reiseführer zu den bedeutendsten Wirkungsstätten des Reformators in Deutschland*, Wernigerode 1995, 101-103, 194-196.

¹⁸ O podróży Lutra do Rzymu por. *Luthers Werke*, Bd. 8, 8, 85-86, 115, 143, 228, 247.

¹⁹ A. HAUSRATH, *Luthers*, 62.

²⁰ „Wen ich viel reisen solte, wollte ich nirgent lieber den durch Schwaben und Beierland zihen sunt enim humanissimus et hospitales occurantes advenis et laute pro sua pecunia dantes”, *Luthers Werke*, Bd. 8, 83.

W Rzymie renesansowych papieży młody ks. Marcin przekonał się o ubóstwie moralnym kościelnej hierarchii i organizacji²¹. Po latach wspominał, że to w Rzymie zrodził się jego sceptycyzm wobec mocy odpustów, wpływający z przekonania, że Bóg nie daje się związać takimi środkami²². Kiedy patrzył na wielki plac budowy, gdzie położono dopiero fundamenty pod bazylikę św. Piotra, nie przypuszczał, że ustanowiony na świątynię specjalny odpust już wkrótce odegra tak znaczącą rolę w jego życiu. Po powrocie do Erfurtu w kwietniu 1511 roku został przeniesiony do Wittenbergi na stałe. W maju 1512 roku został zastępcą przeora wittenberskiego zakonu augustianów, 18 października zaś zdobył tytuł doktora teologii – najwyższy wówczas stopień akademicki. 1 maja 1515 roku kapituła kongregacji, obradująca w mieście Gotha, wyznaczyła biorącego udział w jej obradach ks. dr Lutra na wikariusza okręgowego jedenastu klasztorów na obszarze Turynгии i Saksonii. Z racji tej funkcji w latach 1516-1517 Luter wizytował podległe mu placówki w Erfurcie, Dreźnie, Sangerhausen, Gotha, Langensalza, Magdeburgu, Eisleben, Neustadt, Nordhausen i Herzbergu²³. Przy tej okazji przekonał się, jak palącą potrzebą jest reforma Kościoła pogrążającego się coraz bardziej w bezgranicznym upadku obyczajów i odchodzącego od czystości wiary²⁴.

Po 31 października 1517 roku, kiedy – jak sam twierdził – „przypadkiem, a nie z własnej woli popadł w zwady” z Rzymem, sprzeciwiając się w 95 tezach kościelnym nadużyciom w handlu odpustami, Luter zmuszony był podróżować, aby bronić swoich poglądów publicznie²⁵. Miało to miejsce, najpierw 26 kwietnia 1518 roku przed braćmi swojego zakonu w Heidelbergu, w Księstwie Wirtembergi, a następnie w październiku tegoż roku przed legatem papieskim kard. Tomasso de Vio w bawarskim Augsburgu.

W daleką podróż do Heidelbergu przez Lipsk, Coburg i Würzburg, Luter wybierał się z obawą, że dominikanie, którzy rozpętali „afere odpustową”, mogą przygotować porwanie w celu odesłania go do Rzymu. Elektor Fryderyk III Wettin, by złagodzić grożące niebezpieczeństwo wyposażył mnicha na drogę w listy polecające, przestrzegając, by nie zatrzymywał się w mieście dłużej niż wymagają tego okoliczności. Podróż ta przyniosła Lutrowi pierwszy sukces przed szerszym audytorium. W Heidelbergu bowiem cała kapituła augustianów opowiedziała się demonstracyjnie po jego stronie²⁶.

²¹ GRZYBOWSKI, *Marcin Luter*, 50.

²² H.A. OBERMANN, *Marcin*, 111.

²³ P. AMBROS, U. RÖBLING, *Reisen*, 24, 45, 55, 69, 71, 90-93, 108-109, 115; W. HOFFMANN, *Luther*, 66-67, 79-81, 94-95, 122-124, 155-156.

²⁴ A. HAUSRATH, *Luthers*, 110-114.

²⁵ M. LUTER, *Przedmowa do t. I Dzieł łacińskich*, tłum. I. Lichońska, w: L. SZCZUCKI, *Mysł filozoficzno-religijna reformacji w XVI w.*, Warszawa 1972, 93; por. M. LUTER, *Tezy*, tłum. I. Lichońska, w: L. SZCZUCKI, *Mysł*, 10-22.

²⁶ F. LAU, *Marcin Luter*, tłum. J. Narzyński, Warszawa 1966, 46; por. *Die Heidelberger Deputation*, w: *Luthers Werke in Auswahl*, Bd. 5: *Der junge Luther*, hg. von E. VOGELSANG, Berlin 1963³, 375-404.

Podróż do Augsburga w ostatnich dniach września, przez Weimar i Norymbergę, była jedną z najtrudniejszych w życiu Lutra²⁷. Kilka mil przed miastem zmuszony był wsiąść na wóz, gdyż nie mógł iść z powodu bólu żołądka. Te objawy były skutkiem stanu ducha Reformatora, który przeczuwał, że oto stoi przed decyzją odłączenia się od Kościoła. O ile na drodze do Wormacji był pewien, że postępuje słusznie, gdyż inaczej nie może, to wędrując do Augsburga był rozdarty wewnętrznie, zastanawiał się czy może, czy powinien, czy musi postąpić inaczej²⁸. Ostrzegano go, że spłonie na stosie, jeśli nie odwoła swych poglądów. Obawiał się, że okryje hańbą rodziców i rodzinę.

Kardynał de Vio zwany Kajetanem, podczas trzykrotnego przesłuchania w dniach 12-14 października 1518 roku, w Augsburgu, żądał od buntowniczego mnicha tylko jednego słowa: „odwołuję”. O dyskusji i pouczeniu na podstawie Pisma św., czego domagał się Luter, nie było mowy. W obawie przed aresztowaniem, w nocy z 20 na 21 października Reformator w habicie na zbyt rączym dla niego koniu opuścił Augsburg. Po pokonaniu ośmiu mil bez wytchnienia, dotarł do Norymbergi, gdzie oczekiwali go już przyjaciele²⁹.

Z początkiem stycznia 1519 roku, w turyńskim mieście Altenburg, doszło do spotkania Marcina Lutra z papieskim legatem kard. Karolem von Miltitz, „który na wszelkie sposoby nakłaniał go do pojednania z papieżem”³⁰. Zawarty wówczas pakt obopólnego milczenia okazał się krótkotrwały. Żadna ze stron nie zamierzała go dochować, mimo dwóch kolejnych spotkań w Libenwerda k. Toragau w dniach 8 i 9 października 1519 roku i w Prettin koło Wittenbergi 11 listopada 1520 roku³¹.

24 czerwca 1519 roku, Luter wraz ze swoimi zwolennikami z Wittenbergi, dwoma konnymi pojazdami w eskorcie dwustu uzbrojonych studentów przybył na prawie trzytygodniową dysputę teologiczną do Lipska. Tam Reformator, sprowokowany zarzutami swojego głównego przeciwnika Johanna Mayera zwanego Ekiem, że głosi te same poglądy co Jan Hus, stwierdził, że nauka czeskiego reformatora nie była sprzeczna z duchem chrześcijańskim, a potępienie jej przez sobór w Konstancji było niesłuszne. Tym samym, po uprzednim podważeniu teorii o prymacie papieża Luter zakwestionował również nieomyślność soboru³².

²⁷ M. LUTER, *Przedmowa*, 95; W. HOFFMANN, *Luther*, 35-38.

²⁸ A. HAUSRATH, *Luthers*, 250.

²⁹ O pobycie Lutra w Augsburgu por. *Luthers Werke*, Bd. 8, 32, 62, 186-187 oraz List Lutra do Staupitza z 25 XI 1518 r., w: *Luthers Werke in Auswahl*, Bd. 6: *Briefe*, hg. von H. RUCKERT, Berlin 1966³, 15-16.

³⁰ M. LUTER, *Przedmowa*, 100; R. FRIEDENTHAL, *Marcin Luter*, 196.

³¹ Por. Listy Lutra do Staupitza z 20 II 1519 i z 30 X 1519 r., w: *Luthers Werke*, Bd. 6, 16, 21-24 oraz P. AMBROS, U. RÖBLING, *Reisen*, 17, 131, 164; W. HOFFMANN, *Luther*, 28-29.

³² Z. WÓJCIK, *Historia powszechna XVI-XVII w.*, Warszawa 2001⁹, 118. Por. *Von dem Papstum zu Rom wider hochberühmten Romanisten zu Leipzig*, w: *Luthers Werke in Auswahl*, Bd. 1: *Schriften von 1517 bis 1520*, hg. von O. CLEMEN, Berlin 1966⁶, 323-361 oraz *Sermon zu Leipzig auf dem Schloss 29 VI 1519*, w: *Luthers Werke in Auswahl*, Bd. 7: *Predigten*, hg. von E. HIRSCH, Berlin 1962³, 356-362.

3 stycznia 1521 roku, papież Leon X ogłosił bullę *Decet Romanum Pontificem*, mocą której wyłączył niemieckiego mnicha z Kościoła katolickiego. Ekskomunikowanie przez papieża, zgodnie z ówczesnym prawem Rzeszy winno spowodować jego niezwłoczną banicję z cesarstwa. Kwestię tę zamierzano podjąć na najbliższym sejmie Rzeszy w Wormacji, gdzie na wniosek większości zebranych, 2 kwietnia wezwano również Lutra³³

Podróż Reformatora z Wittenbergi do Wormacji przez Lipsk, Naumburg, Weimar Erfurt, Gotha, Eisenach, Frankfurt i Oppenheim przypominała pochód triumfalny³⁴ Wszędzie radosne tłumy witały go jak bohatera, ludzie życzyli mu szczęścia. Rady miejskie podejmowały buntowniczego mnicha pucharem wina, którym honorowano w przejeździe tylko postacie wybitne i powszechnie szanowane. Luter podróżował niewielkim wozem w towarzystwie brata augustianina pod eskortą, którą stanowił sam herold Rzeszy Casper Sturm wraz ze zbrojnym pachołkiem. W Wormacji oczekiwało go blisko dwa tysiące osób, a na spotkanie niezwykłego mnicha wyjechało czterdziestu konnych³⁵ Nuncjusz papieski Hieronim Aleander, który przybył na sejm Rzeszy donosił do Rzymu, że „dziewięć dziesiątych wznosi okrzyk bojowy Luter”³⁶

Podczas przesłuchania, które odbyło się w dniach 17 i 18 kwietnia 1521 roku w Wormacji, w obecności cesarza i stanów Rzeszy Luter oświadczył: „Jani papieżowi, ani soborom wierzyć nie mogę, ponieważ jest oczywiste, że jedni i drudzy mylili się i sami z sobą stawali w sprzeczności. Przeto jeśli mnie świadectwem Pisma Świętego lub jasnymi publicznymi dowodami nie przewyciężą (...) nie mogę i nie chcę niczego odwoływać (...) Oto stoję, inaczej nie mogę, niech mi Bóg dopomoże! Amen”³⁷ 26 maja cesarz Karol V ogłosił edykt wormacki, na mocy którego „(...) Marcin Luter jako członek odpadły od Kościoła Bożego podlegał banicji...”³⁸

Skazany na wygnanie i wyjęty spod prawa Reformator, korzystając z opieki swojego protektora księcia Fryderyka III Wettina znalazł schronienie na zamku myśliwskim Wartburg, w pobliżu Eisenach. 4 maja w drodze powrotnej z Wormacji upozorowano napad, w trakcie którego dla niepoznaki wśród prze-

³³ *Der Reichstag zu Worms von 1521. Reichspolitik und Luthersache*, hg. von F. REUTER, Worms 1971, 180.

³⁴ P. AMBROS, U. RÖBLING, *Reisen*, 30, 55, 69, 86, 104, 132; W. HOFFMANN, *Luther*, 55, 82, 95, 113-114, 150-151, 169, 196, 219-223.

³⁵ A. HAUSRATH, *Luthers*, 424.

³⁶ W. LANDGRAF, *Martin Luther*, 165.

³⁷ M. LUTHER, *Rede auf dem Reichstag zu Worms am 18. April 1521 – Selbstzeugnis*, w: *Martin Luther 450 Jahre Reformation*, hg. von H. GOLLWITZER, Bad Godesberg 1967, 54-58.

³⁸ *Edykt wormacki cesarza Karola V z 1521 r.*, w: *Wiek XVI-XVIII w źródłach. Wybór tekstów źródłowych z propozycjami metodycznymi dla nauczycieli historii i studentów*, oprac. M. SOBAŃSKA-BONDARUK, S.B. LENARD, Wrocław 1997, 126-127; A. HANSCHMIDT, *Der Katzer und der Keiser. Luther und Karl V auf dem Reichstag zu Worms 1521*, w: W. ECKERMANN, E. PAPP, *Martin Luthers. Annäherungen und Anfragen*, Bd. 1, Vechta 1985, 35-45.

kleństw i jawnej przemocy wyciągnięto Lutra z wozu i wsadziwszy na koń przez cały dzień prowadzono okrężnymi drogami po lesie na zamek³⁹ Przez prawie rok, od 4 maja 1521 do 3 marca 1522 roku ukrywał się tam jako szlachetnie urodzony jeńiec elektora – rycerz Jörg. Z tego okresu pochodzi najważniejszy owoc pisarskiej i translatorskiej pracy Lutra – tłumaczenie Nowego Testamentu na język niemiecki. Dzieło, wykonane w ciągu jedenastu tygodni, na przełomie 1521 i 1522 roku, od samego początku cieszyło się ogromnym powodzeniem. W samym Wartburgu za życia Reformatora sprzedano sto tysięcy egzemplarzy⁴⁰

Podczas nieobecności Lutra w Wittenberdze pod wodzą dziekana uniwersytetu Andreasa Bodensteina zwanego Karlstadtem i Gabriela Zwillinga zwanego Didymusem, rozpoczęły się gwałtowne reformy w zakresie liturgii oraz rozruchy o wyraźnym podłożu społecznym. Reformator, chcąc przeciwdziałać zamieszkom, 4 grudnia 1521 roku, przez Lipsk udał się w przebraniu do miasta, gdzie przez kilka dni w kazaniach nawoływał do porządku. Sytuację udało się opanować jednak nie na długo, gdyż wkrótce doszło do kolejnych wystąpień⁴¹

6 marca 1522 roku na prośbę rady miejskiej i na własną odpowiedzialność Luter powrócił do Wittenbergi na stałe. Powody, dla których opuścił Wartburg zawarł w dwóch listach z 6 i 7 marca 1522 roku, skierowanych do elektora Fryderyka III⁴² Zahamowanie rewolucji, którą rozpętał nie było łatwe, gdyż poza Wittenbergą działało wielu teologów i reformatorów w duchu i kierunku nie zawsze zgodnym z jego nauczaniem i poglądami. Luter, chcąc przynajmniej częściowo opanować sytuację, odbywał w kwietniu i maju 1522 roku liczne podróże między innymi do Efurtu, Weimaru, Zerbst, Zwickau, Jeny, Borny, Eilenburga Altenburga i Torgau⁴³ W kazaniach występował przeciwko radykałom i burzycielom porządku społecznego.

Cezurę w życiu Reformatora stanowiła wielka wojna chłopska, zapoczątkowana w połowie 1524 roku, która swoim zasięgiem objęła całość południowych i większość środkowych ziem niemieckich⁴⁴ W czasie jej trwania Luter, nawołując do pokoju, podróżował między innymi do takich miejscowości jak

³⁹ R. BAINTON, *Tak oto stoję: Marcin Luter*, tłum. W. Maj, Katowice 1995, 179; por. *Listy Lutra z 12 V 1521 r. do Melanchtona, Amsdorfa i Agricoli*, w: *Luthers Werke*, Bd. 6, 28-33.

⁴⁰ J.W. KOWALSKI, *Reformatorzy chrześcijaństwa*, Warszawa 1970, 244.

⁴¹ W związku z wystąpieniami radykałów w Wittenberdze por. *List Lutra do Spalatina z 5 XII 1521 r.*, w: *Luthers Werke*, Bd. 6, 84-85 oraz pismo Lutra *Vermahnung zu allen Christen sich zu hütten vor Ausfuhr und Empöhrung*, w: *Luthers Werke in Auswahl*, Bd. 2: *Schriften von 1520 bis 1524*, hg. von O. CLEMEN, Berlin 1967⁶, 300-310.

⁴² M. LUTHER, *Zwei Briefe an Friedrich den Weisen 1522*, w: *Luther ausgewählt von K. G. Steck u. H. Gollwitzer*, Frankfurt am Main – Hamburg 1955, 125-130.

⁴³ P. AMBROS, U. RÖBLING, *Reisen*, 17-20, 27, 36, 55, 82, 132, 176-179; W. HOFFMANN, *Luther*, 28-29, 45-46, 52-53, 79-83, 108, 188-189, 196, 230-234.

⁴⁴ M. LUTHER, *Wider die mörderischen und räuberischen Rotten der Bauern*, w: *Hütten – Müntzer – Luther. Werke in zwei Banden*, Bd. 2: *Luther*, Berlin – Weimar 1975, 256n.; por. M. BESING, HOYERS, *Der deutsche Bauernkrieg*, Berlin 1975.

Jena, Kahla, Neustadt, Orlamüde, Eisleben, Weimar, Mansfeld, Nordhausen, Stolberg i Seeburg⁴⁵

Na sejmie w Spirze 19 kwietnia 1529, kiedy to sześciu książąt i czternaście wolnych miast Rzeszy złożyło uroczysty protest przeciwko uchwale zabraniającej szerzenia Reformacji, protestanci uświadomili sobie swą odrębność konfesyjną i konieczność połączenia wszystkich odłamów reformacyjnych w jeden obóz. W tym celu w dniach 1-4 października 1529 roku w Marburgu w Hesji odbyła się narada teologiczna z udziałem Lutra, Melanchtona, Zwingliego, Butzera i Oecolampadiusa⁴⁶. Kres próbom unifikacyjnym położyły rozbieżności w kwestii realnej obecności Chrystusa w chlebie i winie. Wittenberczycy nie mogli zaakceptować stanowiska ewangelików szwajcarskich, którzy na czele ze swoim przywódcą Zwinglim opowiadali się za obecnością Chrystusa w Eucharystii jedynie symboliczną, duchową. Rozłam wyznaniowy wśród protestantów stał się faktem. Przeciwnieństwo dogmatyczne między Lutrem a Zwinglim stało na przeszkodzie do zawarcia szeroko zakrojonego porozumienia politycznego w obronie praw mniejszości wyznaniowej⁴⁷.

Rok później, na sejmie Rzeszy w Augsburgu, 25 czerwca 1530 roku, zwolennicy nauki Lutra przedstawili obradującym w dwudziestu ośmiu artykułach swoje wyznanie wiary, tzw. Augustanę. Reformator, w stosunku do którego obowiązywały nadal postanowienia edyktu wormackiego, nie mógł uczestniczyć bezpośrednio w obradach augsburskich. Ich przebieg obserwował z zamku Veste Coburg, w północnej Bawarii, z uczestnikami kontaktował się listownie⁴⁸. Luter spędził tam pół roku, od 23 kwietnia do 4 października, oddając się przede wszystkim pracy pisarskiej i translatorskiej. Jedno z jego ówczesnych pism – „Napomnienie do duchownych zebranych na sejmie w Augsburgu” – zostało określone mianem Augustany Lutra i w mgnieniu oka rozeszło się w Augsburgu w liczbie pięciuset egzemplarzy⁴⁹.

W lutym 1537 roku w turyńskim mieście Schmalkalden, z inicjatywy elektora saskiego Jana Fryderyka odbyły się obrady, mające na celu wypracowanie wspólnego stanowiska ewangelików, na wypadek zwołania soboru powszechnego. Luter, który przybył do Schmalkalden 7 lutego, z powodu choroby, wy-

⁴⁵ P. AMBROS, U. RÖBLING, *Reisen*, 45, 53, 82-85, 97, 108-110, 113-115, 132; W. HOFFMANN, *Luther*, 66-67, 108, 155-157, 169-171, 195-197; por. pismo Lutra powstałe w trakcie podróży – *Ermahnung zum Frieden auf die zwölf Artikel der Bauernschaft in Schwaben*, w: *Luthers Werke in Auswahl*, Bd. 3: *Schriften von 1524 bis 1528*, hg. von O. CLEMEN, Berlin 1966⁶, 47-69.

⁴⁶ *Luther – Oecolampad – Zwingli*, w: I. MÜLLER, *Gespräche zur Weltgeschichte*, Stuttgart 1965, 57-65; W. HOFFMANN, *Luther*, 135-137; o stanowisku Lutra w kwestii Eucharystii por. *Vom Abendmahl Christi Bekenntnis 1528 r.*, w: *Luthers Werke*, Bd. 3, 352-516.

⁴⁷ O efektach dysputy marburskiej por. *List Lutra do żony z 4 X 1529 r.*, w: *Luthers Werke*, Bd. 6, 241-242.

⁴⁸ Por. Listy Lutra z Coburga do elektora saskiego Jana zw. Stałym, *tamże*, 264-270.

⁴⁹ Por. M. LUTHER, *Vermahnung an die Geistlichen, versammelt auf dem Reichstag zu Augsburg*, w: *Luthers Werke in Auswahl*, Bd. 4: *Schriften von 1529 bis 1545*, hg. von O. CLEMEN, Berlin 1967⁶, 104-143; W. HOFFMANN, *Luther*, 48.

wołanej kamicą nerkową, nie mógł czynnie uczestniczyć w obradach⁵⁰ Stan zdrowia Reformatora był na tyle poważny, że w każdej chwili spodziewano się jego śmierci. Z tego powodu przygotowane przezeń na okazję obrad tzw. Artykuły Schmalkaldzkie zyskały miano, „Testamentu Lutra skierowanego przeciwko Rzymowi”⁵¹. Sformułowania szczególnie drugiej z trzech części Artykułów wyraźnie oddzielają Kościół ewangelików od Kościoła, któremu przewodzi papież⁵² W swoją ostatnią podróż Reformator udał się w styczniu 1546 roku, chcąc pogodzić zwaśnionych o spadek braci Gebharda i Albrechta – hrabiów w swoim rodzinnym mieście Mansfeld, oddalonym o 80 mil od Wittenbergi⁵³ W drodze powrotnej zatrzymał się w Eisleben, mieście, w którym się urodził. W tamtejszym kościele pod wezwaniem św. Andrzeja, 15 lutego wygłosił ostatnie w swoim życiu kazanie do wiernych⁵⁴ Około trzeciej w nocy z 17 na 18 lutego 1546 roku zakończył życie w otoczeniu synów i przyjaciół towarzyszących mu w drodze. Przez Seeburg, Halle i Kemberg, ciało jego przewieziono uroczyście do Wittenbergi, po czym złożono 22 lutego pod amboną zamkowego kościoła, z którego rozpoczął swą drogę „buntownika” i Reformatora⁵⁵

Reisen als eigenartiges Phänomen in Martin Luthers Biographie

Zusammenfassung

In Deutschland gibt es über 80 Städte und Dörfer, die Stationen im Leben Martin Luthers waren. An diesen Orten verweilte er als Kind, Schüler, Student, Mönch, Gelehrter und Reformator. Die Biographie des großen Reformators haben Eisleben, Mansfeld, die Wartburg (Eisenach), Erfurt und Wittenberg hervor. Von hier nahmen seine großen Reisen nach Rom, Heidelberg, Worms,

⁵⁰ O pobycie Reformatora w Schmalkalden por. *List Lutra do żony z 27 II 1537 r.*, w: *Luthers Werke*, Bd. 6, 407-409 oraz I.P. HANDY, *Martin Luther und Schmalkalden. Auf den Spuren der Reformation*, Schmalkalden 1996; W. HOFFMANN, *Luther*, 173-177.

⁵¹ M. LUTHER, *Schmalkaldische Artikel*, w: *Luthers Werke*, Bd. 4, 292-320.

⁵² M. UGLORZ, *Marcin Luter*, 110.

⁵³ Swoje ostatnie kazanie w Wittenberdze Luter wygłosił 17 I 1546 r., por. *Luthers Werke*, Bd. 7, 411-418; por. też w związku podróżą do Mansfeld list Lutra do hr. Albrechta von Mansfeld z 6 XII 1545 r., w: *Luthers Werke*, Bd. 6, 424.

⁵⁴ Por. Listy Lutra do żony, pisane z Eisleben, zwłaszcza ostatni z 14 II 1546 r., w: *Luthers Werke*, Bd. 6, 431-432.

⁵⁵ W. HOFFMANN, *Luther*, 101-103, 111; P. AMBROS, U. RÖBLING, *Reisen*, 53, 77, 163.

Marburg ihren Ausgang, und hierher kehrte er wieder zurück. Auf Luthers Reisen geschahen entscheidende Wenden in seinem fast 62jährigen Leben.

Zu seiner weitesten Reise brach der Augustinerfrater Martinus 1510 auf. Er begleitete einen Mitbruder nach Rom, in das Zentrum der Welt, das der Reformator Luther später nur noch als Sitz des Antichristen verstehen mochte. Dort bemerkte er die Verweltlichung der damaligen römisch-katholischen Kirche, das leichtfertige und frivole Auftreten des Klerus, den Luxus und das Wohlleben seiner Amtskollegen. Eine Reise, die er fünf Jahre früher gemacht hatte, hatte sein ganzes Leben grundsätzlich verändert. Auf dem Rückweg von Mansfeld nach Erfurt geriet der Wanderer beim Dorf Stotternheim in ein schweres Gewitter. In seiner Todesangst flehte Martin um Errettung und gelobte, Mönch zu werden. „Hilf heilige Anna, ich will ein Mönch werden!“, soll er gerufen haben.

Von großer Bedeutung erwies sich auch die Fahrt nach Worms, die von Wittenberg aus über Leipzig, Naumburg, Weimar, Erfurt, Gotha, Eisenach, Frankfurt und Oppenheim ging. Die Reise gestaltete sich zu einem Triumphzug, überall feierte man ihn wie einen Helden. Am 18. April 1521 stand Luther in Worms vor Kaiser Karl V. und den Ständen des Deutschen Reichs. Auf die Frage ob er nun seine Schriften widerrufen wolle oder nicht, antwortete er: „Daher kann und will ich nichts widerrufen, weil wider das Gewissen etwas zu tun weder sicher noch heilsam ist. Gott helfe mir Amen“

Fest zu halten bleibt auch, dass Luthers wichtigste literarische Tat, die Übersetzung der Bibel ins Deutsche, ihren Anfang auf einer Reise nahm. Hinter den verschwiegenen Mauern der Wartburg übersetzte der Reformator das Neue Testament ins Deutsche.

Bezeichnend ist, dass Luther auch sein Ende auf einer Reise finden sollte. Im Januar 1546 folgte er der Bitte der Mansfelder Grafen, ihnen als Schiedsrichter in ihrem Erbschaftsstreit zu helfen. Zum letzten Mal trat er also die beschwerliche Reise in seine Heimat an. Am 18. Februar zwischen zwei und drei Uhr früh starb Martin Luther in der gleichen Stadt Eisleben, in der er 62 Jahre zuvor geboren war.